

Kategorie w języku
Język w kategoriach

PRACE
NAUKOWE

UNIWERSYTETU
ŚLĄSKIEGO
W KATOWICACH

NR 2631

Kategorie w języku Język w kategoriach

pod redakcją

MARII CICHONSKIEJ

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2009

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
HENRYK FONTAŃSKI

Recenzent
KRYSTYNA SZCZEŚNIAK

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Przedmowa (<i>Maria Cichońska</i>)	7
WŁODZIMIERZ PIANKA: Nieściśłości związane z terminem „kategoria” w polskiej i słowiańskiej terminologii lingwistycznej	11
BRANKO TOŠOVIĆ: Gramatička kategorija kao razlika	24
MARIA CICHONSKA: O (nie)stabilności kategorii językowych	32
MAREK CYBULSKI: Kategorie gramatyczne w dawnej polskiej etykiecie językowej	41
НАДІЯ БАЛАНДИНА: Мовні індикатори чеських виразів-контакторів	53
MARYLA PAPIERZ: Realizacja kategorii określoności/nieokreśloności w tekstach słowackich i polskich	61
LOVORKA ZERGOLLERN-MILETIĆ: The categories of definiteness and indefiniteness as a problem in translating from croatian into english and <i>vice versa</i>	70
PAVOL ŽIGO: Kategória času — gramatická a všeobecná	81
ИЛИЯНА ГЕНЕВ-ПУХАЛЕВА: За глаголните конструкции, изразяващи темпоралното значение следходност в българския и новогръцкия език	87
WŁADYSŁAW KRYZIA: Semantyka i pragmatyka aspektu dokonanego w języku słoweńskim	95
STANA RISTIĆ: Grammatical-communicative status of particles in the Serbian language	106
ЗДРАВКО БАБИЋ: Категорија имперсоналности у савременом руском и српском језику — неки актуелни проблеми	115
MAGDALENA BŁASZAK: Realizacja kategorii świadka we współczesnym literackim języku macedońskim na przykładzie tekstów prasowych	122

MONIKA LEDZION-JELEN: Sposoby oddawania macedońskiej kategorii <i>прекажачност</i> w języku polskim i niemieckim	130
ЛЮДМИЛА ВАСИЛЬЄВА: Семантико-, формально-синтаксичні та морфологічні особливості вокатива (на матеріалі української та хорватської мов)	145
MARIOLA SZYMCZAK-ROZLACH: Kategoriałność komponentów nominalnych i werbalnych w analityzmach słowackich	154
SYLWIA SOJDA: Kategoria rodzaju wobec procesów uniwerbizacyjnych (na materiale słowackim i polskim)	163
BARBARA ŽUREK: Kategoria rodzaju w germanizmach obecnych w języku chorwackim	172
BARBARA POPIOŁEK: Tendencje słowotwórcze w nowszej warstwie leksyki serbskiej i chorwackiej	182
MACIEJ CZERWIŃSKI: Presupozycja i wartościowanie w dyskursach partii postkomunistycznych w Chorwacji i w Polsce	189
KATARZYNA GORAUS: Konceptualizacja miłości w twórczości ludowej Janeza Trdiny	202
НАДЕЖДА МИХАЙЛОВА-СТАЛЯНОВА: Концептуализация на въображението в българския и полския език	213
JOANNA MLECZKO: Kategorie semantyczne „tekstu” bułgarskiego obrzędu łazarzkiego. Kod akcyjnalny	217
МАРГАРИТА НАДЕЛЬ-ЧЕРВИНЬСКА: Семантика категории пространства в этиологических легендах болгар	228
ARTUR REJTER: Zewnętrznojęzykowe uwarunkowania przeobrażeń kategorii semantyczno-kulturowych ekspresywnych apelatywnych nazw osób w polszczyźnie	236
NEDA PINTARIĆ: Prevođenje neverbalnih vizualnih jedinica u verbalne (na primjerima hrvatskoga i poljskoga jezika)	246

Przedmowa

Sieć różnorodnych kategorii porządkuje język, umożliwia korzystanie z jego nieprzebranych zasobów, tak że trudno wyobrazić sobie fenomen języka zorganizowany na innych zasadach. Systematyczne badania w zakresie kategorii językowych, prowadzone od czasów strukturalizmu w ramach różnych teorii i orientacji metodologicznych, na materiale poszczególnych języków, w tym także w ujęciu konfrontatywnym, wyjaśniły dotąd wiele kwestii dotyczących kategoriałności, jednak nadal stanowią niewyczerpane obszary badawcze lingwistyki.

Stopniowa rezygnacja z budowania modeli dedukcyjnych kategorii na rzecz badań prowadzonych na naturalnym materiale językowym, czyli przejście do procedur indukcyjnych, oraz uwzględnienie różnorodnych uwarunkowań, w których funkcjonują kategorie, umożliwiły rewizję poglądów dotyczących natury kategorii określonych przez Arystotelesa na rzecz koncepcji stanowiącej rezultat współczesnego rozwoju nie tylko lingwistyki, lecz szerzej — humanistyki, ukazującej ich niejednokrotnie złożoną naturę i niestałość granic. Samo pojęcie „kategoria językowa” jest poddawane permanentnej refleksji naukowej, wynikającej ze stosowania nowych metodologii badawczych.

Część pytań o naturę kategorii zdołano wyjaśnić za pomocą teorii semantycznych, począwszy od teorii pól semantycznych, które pozwoliły uświadomić ich złożoność. Niejednokrotnie policentryczny charakter cech kategoriałnych sprawia trudności w ich interpretacji, między innymi w kwestii wydzielenia podkategorii. Wiedzę na temat językowej kategoriałności rozwija też w ostatnich czasach teoria kognitywna, proponując nowe, oryginalne interpretacje.

Cennym obszarem badawczym problematyki kategoriałnej okazała się także współczesna translatoryka, zarówno o charakterze teoretycznym, jak i w wymiarze praktycznym. W złożonych procedurach translacyjnych z całą

wyrazistością uwidacznia się ich natura — inherentne właściwości i idiomatyczność realizacji w poszczególnych językach. Procedury translatoryczne, szczególnie te dotyczące przekładu w obrębie języków należących do różnych rodzin językowych, rzuciły nowe światło na naturę samych kategorii, zarówno tych wspólnych, jak i różniących języki.

Artykuły zawarte w niniejszym tomie stanowią pokłosie badań w zakresie problematyki kategorialnej Autorów związanych z różnymi slawistycznymi ośrodkami naukowymi z zagranicy oraz z Polski, a mianowicie z Uniwersytetów w Bratysławie, Grazu, Lwowie, Połtawie, Sofii, Podgoricy, Zagrzebiu oraz z Instytutu Języka Serbskiego Serbskiej Akademii Nauk w Belgradzie. Autorzy prac w języku polskim reprezentują Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Warszawski oraz Uniwersytet Śląski.

Zaprezentowane artykuły ukazują z całą wyrazistością zarówno aktualne tendencje w badaniach nad kategoriami językowymi, jak też pluralizm metodologiczny. Nurty badawcze koncentrują się wokół problemów teoretycznych związanych z naturą kategorii, realizacją pewnych kategorii w poszczególnych językach słowiańskich, jak również w ujęciach konfrontatywnych. W kręgu zainteresowania znalazły się prawie wszystkie współczesne języki słowiańskie, ich kategorialna problematyka skonfrontowana została po części z innymi współczesnymi językami europejskimi — angielskim, niemieckim, nowogreckim. Zainteresowania Autorów w głównej mierze skupiają się na problemach języków współczesnych, chociaż nie brak także artykułów poświęconych perspektywie historycznej (diachronicznej).

Artykuły dotyczą kilku kręgów tematycznych. Tom otwiera artykuł Włodzimierza Pianki, traktujący o licznych nieścisłościach terminologicznych dotyczących kategorii, które z czasem nie tylko nie zanikły, a wręcz utrwaliły się w części słowiańskiej lingwistyki, co zdaniem Autora stanowi sytuację bardzo niekorzystną dla całego obszaru badawczego.

Kolejny artykuł — autorstwa Branka Tošovicia — poświęcony został naturze kategorii gramatycznych, rozpatrywanych według przyjętej koncepcji ze względu na trzy aspekty — znaczenie, formę i funkcję.

Zmienność części kategorii, przede wszystkim tych o charakterze semantyczno-morfologicznym, związana jest z różnymi procesami językowymi — słowotwórczymi, derywacją semantyczną oraz leksykalizacją i gramatyzacją. Zarys tej obszernej problematyki został omówiony w artykule Marii Cichońskiej.

Wokół kategorii czasu koncentrują się prace Pavola Žigo — artykuł traktujący o naturze i uniwersalnym wymiarze kategorii czasu, oraz Iliany Genew-Puhalewej, prezentujący rzadko poruszany temat następstwa czasów w języku bułgarskim i nowogreckim.

Kategoria aspektu znalazła swe miejsce w artykule Władysława Kryzi, ukazującym jej semantyczną złożoność, wynikającą w dużej mierze z pragma-

tycznych uwarunkowań, co Autor artykułu przedstawił na materiale realizacji czasu teraźniejszego w języku słoweńskim.

Dużym zainteresowaniem Autorów cieszy się kategoria rodzaju, o której traktują artykuły zawarte w niniejszym tomie, poruszające kwestie rodzajowe we współczesnych procesach słowotwórczych na materiale języka słowackiego i polskiego, autorstwa Marioli Szymczak-Rozlach oraz Sylwii Sojdy, a także artykuł Barbary Żurek, ukazujący zachowanie tej kategorii w procesie adaptacji niemieckich rzeczowników do języka chorwackiego.

Realizację kategorii impersonalności prezentuje konfrontatywne ujęcie serbsko-rosyjskie w tekście *Zdravka Babicia*.

Skomplikowanej w swej naturze kategorii świadka, bardzo wyraźnej w języku macedońskim, poświęcone zostały dwa teksty: pierwszy — Magdaleny Błaszak — dotyczy jej realizacji we współczesnej prasie codziennej, a drugi — Moniki Ledzion-Jelen — przedstawia sposoby oddawania tej kategorii w językach polskim i niemieckim.

Kategoria przypadku, ze szczególnym uwzględnieniem słowiańskiego wołacza, znalazła swe miejsce w konfrontatywnym ujęciu ukraińsko-chorwackim Ludmiły Wasiliewej.

Za pomocą wnikliwej semantycznej analizy serbskich partykuł Stana Ristić ukazuje ich systemowość na planie gramatycznym i leksykalno-semantycznym, zarówno w obrębie zdania, jak i w strukturach ponadzdaniowych.

Tekst Nadii Balandiny, omawiający na materiale języka czeskiego szeroki repertuar syntaktycznych wskaźników otwierających dyskurs potoczny, ukształtowanych na bazie czasowników oznaczających procesy intelektualne i percepcję wzrokową, wskazuje także na ich pragmatyczne uwarunkowania oraz funkcje w dyskursie.

Wybrane problemy języków południowosłowiańskich — chorwackiego i serbskiego, powstałych po rozpadzie wspólnej normy literackiej chorwacko-serbskiej/serbsko-chorwackiej, znalazły swe miejsce w artykule Barbary Popiołek, która analizuje techniki słowotwórcze stosowane w tworzeniu najnowszej leksyki w tych językach, oraz w artykule Macieja Czerwińskiego, przedstawiającego semantyczną analizę współczesnego chorwackiego dyskursu politycznego z zastosowaniem teorii presupozycji.

Bogate doświadczenie translatoryczne pozwoliło Autorkom tekstów traktujących o kategorii określoności/nieokreśloności rozpatrywać tę złożoną problematykę w ramach procedur przekładowych: Marii Papierz — w przekładach z języka polskiego na język słowacki, a Lovorce Zergollen-Miletić — w przekładach z języka chorwackiego na język angielski i z języka angielskiego na język chorwacki.

Podjęcie kognitywne wobec problematyki kategoryjnej prezentuje artykuł Katarzyny Goraus, traktujący o konceptualizacji miłości w twórczości słoweńskiego pisarza Janeza Trdiny, oraz tekst Nadieždy Mihajłowej-Staljanowej,

przedstawiający wybrane schematy konceptualizacji tegoż uczucia w języku bułgarskim i polskim.

Część tekstów dotycząca problematyki diachronicznej związana jest z semantyczną analizą kategorii semantyczno-kulturowych. I tak wokół tych kwestii koncentruje swe rozważania Marek Cybulski, prezentujący gramatyczne kategorie w dawnej etykiecie językowej Polaków. Joanna Mleczo zaś dokonuje interpretacji tzw. kodu akcjonarnego w bułgarskim obrzędzie łożarskim. Tekst Margarity Nadel-Czerwińskiej przedstawia analizę kategorii przestrzeni w legendach bułgarskich, natomiast artykuł Artura Rejtera poświęcony został charakterystyce kategorii semantyczno-ekspresywnych nazw osób w historii polszczyzny.

Tom zamyka artykuł Nedy Pintarić poświęcony możliwościom przekładu jednostek niewerbalnych o charakterze wizualnym na jednostki języka, co jest możliwe dzięki kategoryzacji niewerbalnych elementów wypowiedzi, a także kategoryzacji tych, na które te są przekładane.

Jak widać, zaprezentowane w niniejszym tomie artykuły stanowią częściowe ujęcia, analizy i interpretacje różnych zjawisk o charakterze kategorialnym i, chociaż dalekie od wyczerpania zakreślonej problematyki badawczej, stanowią interesujący materiał do dalszej dyskusji zarówno na temat problemów teoretycznych kategorii językowych, jak i do dalszej penetracji tych zjawisk zachodzących w językach naturalnych¹.

¹ W tym miejscu pragnę podziękować Pani Doktor Paulinie Pyci za wszelką pomoc w trakcie przygotowywania artykułów do druku.

Maria Cichońska

Na okładce zamieszczono pracę z Pracowni Struktur Wizualnych
Wydawnictwo dziękuje Instytutowi Sztuki na Wydziale Artystycznym Uniwersytetu Śląskiego
za wyrażenie zgody na jej publikację

Redaktor: BARBARA TODOS-BURNY

Projektant okładki: PAULINA TOMASZEWSKA-CIEPLY

Redaktor techniczny: BARBARA ARENHÖVEL

Korektor: LIDIA SZUMIGAŁA

Copyright © 2009 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-1764-9

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 16,25. Ark. wyd. 20,5. Papier offset. kl. III,
90 g Cena 31 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego

Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego

Druk i oprawa: SOWA Sp. z o.o.

ul. Hrubieszowska 6a, 01-209 Warszawa